

Magyar nemzetiségi történetírás Romániában

A könyv, amely mind tudománytörténeti, mind nemzetiségpolitikai jelentőségénél fogva egyszerű recenziónál többet érdemel, ezt a címet viseli: *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare și a înfrățirii lor cu națiunea română. Naționalitatea maghiară* (Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976). Tizenkét tanulmányt tartalmaz, tizenharmadiknak a Demény Lajos előszava is beillik. Első kötet — olvassuk a címlapon, s hátoldalán a szerkesztő bizottság tagjai is fel vannak tüntetve (koordináló: Bányai László, tagok: Bodor András, Demény Lajos és Csucsujá István). Tehát egy most induló sorozat alfájáról van szó. Hasonló kötet jelent meg egyidejűleg a hazai német nemzetiség történetének köréből is.

A kötet a romániai magyarság nemzetiségi történetét és az együttélést pásztázza végig azokból a legfelsőbb helyen elhangzott irányelvekből kiindulva, hogy a nemzetiség — miként a nemzet — sokáig fenn fog maradni, s hogy közös történelmünk folyamán a dolgozók nemzetiségre való tekintet nélkül harcoltak a társadalmi és nemzeti igazságért.

Időrendben a XVI. századnál kezdődik. Két tanulmány a XVIII., öt a XIX., három pedig a XX. századból meríti tárgyát. Az utolsó a második világháborúval végződik, mint amely napjaink történetének határköve. A tájegységek bemutatásából az egykori székely székekről szóló öt tanulmány (a Pál Antal Sándoré, Magyarai Andrásé, Egyed Ákosé, Fazekas Jánosé és a Vajda Lajosé) emelkedik ki. A legtöbb a politikai történet körében mozog; kettő kapcsolódik szorosan a gazdaságtörténethez (az Imreh Istváné és a Varga Lajosé), egy eszméletörténeti jellegű (a Csucsujá Istváné), művelődéstörténeti tanulmány nincs a kötetben. Lehelyüket tekintve három indokolt másodközlés (a Pataki Józsefé, Fazekas Jánosé és Csucsujá Istváné), a többi e kötetben jelenik meg első ízben. Sem a témák, sem a szerzők felvonultatása terén az első kötet nem törekszik teljességre.

Sorrendben Pál Antal Sándor dolgozata az első, s tárgyánál fogva is elterjedtebb: Marosszék levéltárának történetét és mai állagának leírását adja. (Ő az egyetlen szerző, akinek a neve mellett nincs feltüntetve a minősége.) Az összeállítás célja: tájékoztatni a hazai történelem kutatóit, milyen anyagot találhatnak együtt itt, ami annál is fontosabb, mert — olvassuk — e levéltár feldolgozása még alig kezdődött meg. Természetesen jó volna, ha a többi levéltárról is idővel hasonló, leltár jellegű jegyzék jelenne meg, figyelmébe ajánlva a szerzőknek, hogy a hatóságok nevét zárójelben eredeti formájukban, illetve magyarul is adják meg (derékszék, főkirálybíró stb.), amint azt e kötet többi dolgozata is teszi.

Pataki József tanulmánya az egyetlen, amely középkori témával foglalkozik: Radu de la Afumați havaselvei és Zápolya János erdélyi vajda magatartásával a mohácsi csata előestéjén. A szerző a Brandenburg-család nürnbergi levéltárában kutatva bizonyosodott meg arról, miszerint Radu de la Afumați-tól származott az a II. Lajos magyar királyhoz eljuttatott javaslat, amely azt a gondolatot veti fel, hogy a Magyarország ellen vonuló hetvenöt ezer főnyi török haderőt hátba kell támadni Havaselve, illetve Bulgária irányából. Ez lett volna Zápolya János pihent hadseregének a feladata, aki tudvalevően távol maradt a mohácsi csatától. Hogy szándékosan-e, az nem bizonyítható, de az ellenkezője sem.

Közel kétszáz évet átlépve, a következő tanulmány a kuruc korról foglalkozik, azt viszont Paul Cernovodeanu új oldalról mutatja be: hogyan ítélte meg a krónikaíró Constantin Cantacuzino, a havaselvei „factotum“ a II. Rákóczi Ferenc vezette felkelést 1703 és 1704 folyamán a brassói David Corbeához (országa I. Péter udvara mellé akkreditált követéhez) intézett leveleiben. Rákóczi mozgalmát kezdetben csak francia mesterkedésnek tekintette, később azonban súlyosan elítéli a labanc retorziókat, és menedékjogot helyez kilátásba a Havaselvére menekülő kurucok számára. Rákóczi közeledése I. Péterhez csak erősítette a Cantacuzino-család és Rákóczi tanácsadóinak kapcsolatát, amire most a háromszázéves évforduló kapcsán jó emlékezni.

A XVIII. század végétől kezdve aztán a soron levő kilenc tanulmány egyre sűrűbb időközökben tárgyalja a még hátralevő másfél évszázadot. Magyarai András

tovább árnyalja a székely társadalom osztálytagozódásának képét, amikor a nemesek és polgárok harcát mutatja be Székelyudvarhelyen a XVIII. század végén és a XIX. elején. Míg a szék fennhatósága alatt élő jobbágyok elkeseredésükben Bécshez fordulnak, hogy uraik megkerülésével közvetlenül csak a császárt szolgálhassák, az anyavárosban az új polgárság — részben a napóleoni háborúk idején megismert eszmék hatása alatt — a maga egyenjogúsítását követeli a nemesekkel, akik lenézik ezt a jobbágysorból felemelkedett, vagyontalan „söpredéket”. Székelyudvarhelynek egyidejűleg két közigazgatási és törvényhatósági szervezete volt: az egyik a nemeseké, a másik a polgároké. A gazdasági szempontból lassan fejlődő városban a nemesek uralma tovább tart, mint a megyei területek városaiiban.

S most két tanulmányt egyelőre mellőzve, Egyed Ákos dolgozatánál folytatjuk gondolatmenetünket, aki az 1848-as polgári demokratikus forradalom kezdetét taglalja Háromszéken, mintegy elvi alapot teremtve a 48—49-es ellenállási mozgalomhoz. Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék társadalma nem kevésbé volt megosztott, mint Udvarhelyszéké, sőt itt a jobbágygazdaságok mellett még a határőrök gazdaságai is külön csoportot alkottak, akik szabadparasztként saját földjüket művelték. A határőrök Háromszék lakosságának felét tették ki, másik felét jórészt a jobbágyok és szellérek, míg a nemesek, papok és honoráciorok alig öt százalékot képviseltek. A kezdetben alkotmányosnak induló mozgalom 48 májusában a robot egyoldalú felmondásához vezetett, mielőtt még a kolozsvári diéta ebben az ügyben határozatot hozott volna. A határőrség pedig kivonja magát az osztrák parancsnokság alól, s a külső (Habsburg és Romanov) nyomás alatt önvédelmi alakulatok létesülnek; ezekben a lakosság osztálykülönbség nélkül egyesül.

A székely tárgyú dolgozatok vonulata Fazekas János tanulmányával ér a csúcusra, aki az 1848. október 16—17-i agyagfalvi gyűlésből kiindulva a székely szabadságtörekvések négyévszázados történetét mutatja be: a Bábolat megelőző nemesellenes mozgalmaktól kezdve, a Székely János, majd Pálfalvi Nagy György és Gyeprosi Ambrus vezette felkeléseken át a Siculicidiumig és onnan Agyagfalváig. Tanulmányából világosan kidomborodik a hatvanezer főnyi székely nemzetgyűlésének haladó jellege, mely Berzenczei László vezetésével határozatot hoz a forradalom támogatása, az együttélő nemzetiségekkel való testvériség, a jobbágyfelszabadítás mellett, a császáriak és szövetségeseik ellen. A tanulmány tovább követi az események alakulását a székely székekben egészen a világosi fegyverletélig, rámutat a forradalom vívmányaira és az elkövetett hibákra, s ami a legfontosabb, betájolja a sokáig alábecsült agyagfalvi nagygyűlést azoknak az 1848 tavaszán lezajlott eseményeknek a rendjébe, amelyeknek az útját a moldvai, havaselvei forradalom és a balázsfalvi nagygyűlés jelzi. Így válik az agyagfalvi rét hazánk történetének újabb „szabadság mezejévé”.

A kötet két gazdaságtörténeti tanulmánya közül — amelyekre most visszatérünk — az egyik egy üzem, a másik egy műszaki ember élettörténetét adja. Hargita legjelentősebb ipari létesítménye, Vlahica közel négyszázéves múltra tekint vissza. A Kis-Homoród völgyében már a középkorban olvasztottak és dolgoztak fel vasat, de autochton tőkés vállalat csak a reformkorban alakul. A forradalom idején itt öntik a lövedékeket Gábor Aron ágyúhoz, amiért aztán a cári csapatok felgyújtják az üzemet. Vajda Lajos a történetet főként attól kezdve szelésíti ki, hogy a vállalat egy brassói, osztrák—cseh tőkével dolgozó részvénytársaság kezébe megy át, s megáll az üzemnek 1878-ban történő újramegnyitásánál. Az utóbbi száz év technikai és munkásmozgalmi története még megiratlan. Ugyancsak a nehéziparnak volt úttörője a kolozsvári Rajka Péter, akit több mint húsz éve Imreh István hozott vissza a köztudatba. Felső-Szén utcai műhelyében már a múlt század negyvenes éveiben ekéket gyártott, velük külföldön is sikere volt, ahonnan az Apáczaiak és Misztótfalusiak szent meggondolatlanságával hazajött ezermesterkedni, s kellő tőke híján mezőgazdasági gépek gyártása mellett javította a zenélő Bodorkutat és a Redoute óráját.

Külön helyet foglal el a kötetben közölt tanulmányok között a Csetri Eleké, aki Wesselényi javaslatát és sűrű levélváltását dolgozta fel a parasztság történetének megírásával kapcsolatban. Tanulmánya első fele a *Balítételek* szerzőjének a jobbágykérdésben vallott nézeteivel foglalkozik, majd a második rész az 1847-ben felmerült tervezet sorsát taglalja, hogy tudniillik adakozó főurak és az akadémia támogatásával gyűjtessék össze megfelelő pénzalap a parasztság európai történetének megírására. A mű nemcsak tudományos teljesítmény, hanem iránytű is lett volna az országgyűlésen akkor szőnyegre került úrbéri törvényjavaslatok elbírálására. Végül is nem lett semmi belőle, de jellemző, hogy a vak Wesselényi tollbamondott hat, majd tizenegy levelére kedvező válasz a súlyos személyiségek közül csak Teleki Lászlótól, Teleki Józseftől, Bezzerédj Istvántól jött, Bajza József

javasolta, hogy csak a magyarországi és erdélyi parasztság története írassék meg; Kossuth, Batthyány és Eötvös nem válaszolt.

S itt a 48-as forradalomból a két világháború közötti időbe ível át a kötetben közölt politikai és ideológiai tárgyú tanulmányok sora. A kiegyezés korának feldolgozása a további kötetek feladata marad. A kapcsolat egyébként szerves, mert Csucsujá István a 48-as („pașoptist”) eszmék tükröződéséről ír a romániai magyar haladó erők gondolkodásában. Az idézett szerzők egy része (Szabó Ervin, Jancsó Benedek, Asztalos Miklós, Deák Imre) magyarországi, de írásaik itt is megjelentek és hatottak, s hozzájárultak a 48-as eszmék ébrentartásához, ezek pedig nálunk sajátos megfogalmazásban jelentkeztek Kós Erdélyétől a *Spectator* bevezette *48-as Erdélyig*. László Dezső idézett könyve mellett a *Hitel* című folyóirat propagálta igazán — Szekfű szellemében — Széchenyi konzervatív-reformer eszméit, míg az *Erdélyi Fiatalok* első szakaszában a Duna-völgyi összhangzattan kossuthi gondolatai mindegyre visszatérnek. A 48-as eszméket a Petőfi-kultusz is ébren tartotta a két világháború között (újrakiadások, emlékünnepek), de — természetesen — másképp fogalmaz Gyárfás Elemér Félégházán és Józsa Béla Kolozsváron. A háború alatt Petőfi már egészen a munkásmozgalom zászlója lesz.

A Párttörténeti Intézet munkatársai szintén bekapcsolódnak a romániai magyar nemzetiség múltjának kutatásába. Vajda Lajos mellett Gheorghe I. Bodea és Fodor László zárja a kötetet két hasonló tárgyú tanulmánnyal. Mindkettő a román és magyar dolgozók közös harcával foglalkozik eddig feltáratlan levéltári anyag alapján, amelyet 1938 és 1940 között a tőkés kizsákmányolás, illetve 1944 két őszi hónapjában a fasizmus ellen folytattak. Ez a munkaközösség már sok erdélyi és főként észak-erdélyi jelenséget beemelt a hazai történetírás anyagába sokáig zárolt levéltárakból és a túlélők emlékeiből. Gh. I. Bodea egyre szelebbebb körre terjeszti ki kutatásait, s a pártvezette munkásmozgalom fővonalának bemutatása mellett árnyalt képet ad a haladás irányában munkálkodó értelmiségről és polgári elemekről is. Fodor László tanulmányában újból lepergeti az augusztus 23. és október 25. közötti eseményeket Észak-Erdélyben. Még a fegyveres város-ország és a katonai behívók szervezett szabotálása vár bemutatásra, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a felszabadulást hozó csapatok Kolozsvárt dolgozó üzemeket és harcrakész munkásosztályt találtak. A marosvásárhelyi, nagyváradi és az északi megyék ellenállási mozgalmának bemutatása az újdonság erejével hat.

A tizenkét tanulmány együttes megjelenése, természetesen, többet jelent, mint tizenkét részlet tisztázását a román nemzet és a magyar nemzetiség testvériesülésének közös történetéből. A tanulmánykötet és a vele induló sorozat végre fórumot teremt a történészek számára, akik ezt a pástát tudományos igényességgel akarják kimunkálni. Visszaterő kifogás volt, hogy nemzetiségi történetírásunk az évek folyamán „ellessésedett”, amit nem történetíróink irodalmi erényeinek dicseretére, hanem a szakszerűségtől való elhajlásának rosszállására szoktak mondani. Ennek természetesen az volt az oka, hogy történészeink más profilú, főként irodalmi és világnézeti jellegű sorozatokban, folyóiratokban, sőt a napisajtóban is közölték írásaikat. A *Kritikon* „fehér” sorozata, a *Téka*, a *Testamentum*, a *Korunk*, az *Igaz Szó*, az *Utunk*, a *Hét* eddig is szívesen közölt történelmi, művelődéstörténeti tanulmányokat, de — természetesen — közírói szinten. A szakfolyóiratokban, múzeumi évkönyvekben megjelent dolgozatok viszont csak szűk körben váltak ismertté. Most olyan színvonalas, jelentős példányszámban rendszeresen megjelenő sorozatról van szó, amely állami feladattá emeli a nemzetiség-történet tudományos művelését. A fentiekben a tartalmi ismertetéssel főként arra igyekeztem rámutatni, mit kaptunk az első kötetben, hol mutatkoznak fehér foltok, milyen irányban volna jó tovább haladni. A szemlélet egysége ellensúlyozza a kötet heterogén jellegét.

Különös jelentősége van annak is, hogy a *Studii de istorie* román nyelven jelent meg — majd követte a magyar kiadás —, mert a román kiadással a magyar nemzetiségi történetírásnak ezek a dokumentumai az anyanyelvünket nem vagy kevésbé ismerő román kutatók s a többi együttműködő nemzetiségű történészei számára is hozzáférhetővé válnak. A most megjelent és a hasonló kötetek közzétételével romániai magyar történelmi kutatásaink eredményei az egész ország értelmiségének közkincsévé válnak. Ezek ismerete nélkül hazai történelmet sem lehet írni, a testvériesülés politikai célja a kötelező és lehetségessé vált tárgyismerettel nyer most megerősítést. Jó szolgálatot tenne hasonló kötetek végén a világnyelveken történő összefoglalás, hogy a külföld is tudomást szerezhesen a nemzetiségek és a román nemzet közös történetének feltárására tett hazai erőfeszítésekről.